

КАМЕН РИКЕВ

Университет „Мария Кюри-Склодовска“ – Люблин

✉ rikev@umcs.pl

ХАДЖИ ДИМИТЪР И БОБИ, КОЙТО ПИЕ КАФЕ

Въвеждане на чуждестранни студенти в балканистичната проблематика

Анотация:

Статията предлага междутекстов анализ на баладата „Хаджи Димитър“ и популярната песен „А ние с Боби двамата пием кафе“ на група „Уикеда“ (1999 г.). Посочва се възможност балканската специфика да бъде поднесена на чуждестранните студенти чрез съвременен контекст при съхранена строгост на научния подход.

Ключови думи:

българска поезия, българска популярна музика, балкански манталитет, кафе, Балканът като символ

Националните шедьоври и балканската изключителност

Преминаването от българска филология, мислена като класически брак между език и литература, към модерна, академично и пазарно гъвкава българистика, от славистика към балканистика изглежда напълно логичен ход на фона на процесите, засягащи академичното присъствие на българската идея в Централна и Западна Европа¹. То обаче също крие немалки практически предизвикателства, доколкото в лоното на славистичните дисциплини, в които водещото място е заемала русистиката, българските акценти са оцелявали като нужно разширение на общата проблематика или просто като екзотично допълнение към подготовката на хуманитариста.

Сведена до рамките на географски и културно съизмеримите Балкани, българистичната проблематика съвсем не заменя бремето на *голямата* филология и *малките* култури с безметежно бъдеще, защото в но-

¹ Срв. Детрез 2013: 128–131, както и първите части от статията на Ценка Иванова „Университетската българистика в чужбина“ (Иванова 2013: 54–57).

вата обстановка на равноправни езици, народи и култури (и по брой на носителите, и по развойна специфика) става все по-трудно студентът да бъде убеден в уникалността на конкретно изучаваната национална традиция. А нуждата от такова убеждаване е безспорна, защото младият човек, избрал да се посвети на балканистиката, започва да изгражда своя профил на специалист въз основа на първоначални впечатления и емоционален филтър², преподаващ симпатиите му към конкретна национална култура. В такъв контекст става задължително студентът не просто да познава балканските реалии, но и да бъде в състояние да открие същностно уникалното при Ригас Фереос, Караджордже Петрович, Йосип Йелачич, Баба Новак, Гоце Делчев, Скендербег, Левски или Ботев.

Немислимо е да се претендира за пълноценен курс по балкански литератури и култури, който не споменава баладата „Хаджи Димитър“. В съвременни условия, обаче, става все по-трудно наличните в творбата реалии да заговорят на чуждестранния студент с оптималния си потенциал. Към поредния контекст на героика и национална изключителност текстът съдържа теми, които преподавателят следва по-скоро из основи да разяснява, отколкото да посочва като саморазбиращи се пред неизкушената аудитория (бунтовническо-революционни идеали, Балкана като сакрализирано пространство, трансформирания образ на самодивите като абсолютен минимум за адекватно усвояване на творбата от представител на Централна или Западна Европа през ХХІ в.). Означават ли всичко това, че българската уникалност следва да остане достъпна единствено за българите, откърмени с *юнашки песни* още преди да се превърнат в част от националната образователна система, и че „Хаджи Димитър“ не е подходящ илюстративен материал за начеващи българисти / балканисти?

Поддържам тезата, че не е нужно да се отказваме от преподаването на националните шедеври в най-ранната фаза на филологическото обучение зад граница. Достатъчно е студентите да са убедени в непреходната актуалност на текстове като „Хаджи Димитър“, потвърдена не дедуктивно – чрез встъпително разясняване на литературноисторически контекст и символика, а чрез непосредствен опит от популярната култура. За целта е необходим надежден посредник – артефакт-ключ, пренасящ предосвобожденските реалии в ХХІ в. Струва ми се, че тази роля може да бъде безпроблемно изпълнена от песента „А ние с Боби двамата пием кафе“ (1999) на група „Уикеда“³.

През Боби до Хаджи Димитър

Сравнителен анализ между баладата и популярната песен е повече от продуктивен, защото дава възможност за разкриване на различни

² За важността на т. нар. „ментален филтър“ в чуждестранната българистика вж. Вълчев 2013: 95.

³ Уикеда. „А ние с Боби двамата пием кафе“. Текст: Ерол Ибрахимов. Албум „Революция“. „AveNew Productions“, 1999.

аспекти при формирането на филологическа компетентност. Самò по себе си начинанието позволява студентите да направят първи крачки в интертекстуалността, при това чрез атрактивна съпоставка на модерна песен с класически образец. На второ място, „А ние с Боби...“ борави със същата национална символика като Ботевата творба, макар и автоиронично: тук са и Балканът, и нощната картина със звездите и изгрелия месец, и жестът на проклятието (на *цяла вселена* или *съдбата*).

От пръв поглед се вижда, че в песента на „Уикеда“ са налице редица трансформации на Ботевите образи, които обосновават нуждата от по-стабилен междутекстов мост. Очите на баладичния юнак, например, *тъмнеят*, докато неговият наследник не само е с *гуреливи очи*, но към *десет и нещо* все още не ги е отворил. Героите в съвременния текст също не са лишени от обгрижваща дамска компания, като наместо по-сестримите самодиви зад тях тропа барманка. На свой ред вълкът, соколът и орлицата от баладата са заменени от *две-три мухи*, а песента споменава (макар метафорично) още петли и маймуни. Именно маймуните, които *работят здравата*, наред с *някои бачкаци* и *богатите плачеци* – вкупом назовани като *другите* – изземват функциите на пещите жетварки-робини от „Хаджи Димитър“. По такъв начин опозицията *герои* (Хаджи Димитър и Караджата) – *народ* от Ботевия текст се претворява в модела *ние двамата* – *другите* (всички останали *бачкаци маймуни*). И ако в същинския текст на баладата не се споменава името на умиращия юнак за сметка на Караджата, ситуацията е идентична и в творбата на „Уикеда“, където песенният Аз остава неназован, но и неразлъчен от своя другар Боби. В същото време, докато юнакът е положен в мистичния Балкан, в модерното произведение персонажите само *гледат захласнати* нагоре, пародирайки националния героичен модел. И в двата случая обаче опозицията *горе* – *долу* остава ключова за художествените послания.

Друг, по-дълбинен пласт на „А ние с Боби...“ разкрива важни композиционни сходства с Ботевия образец. Междутекстовият анализ дава възможност да се открий и кръговата композиция в двете творби, описваща денонощния цикъл⁴. Оказва се, че и класическият, и модерният текст съдържат концепцията за отливането на времето във вечност. В първия случай територия на непреходността е именно Балканът в противовес на робското поле, а във втория такава се оказва градското пространство, в което животът протича по *маймушки*.

По модела на „Хаджи Димитър“ „А ние с Боби...“ предава отделни картини от денонощието – от *първите петли* през началото на работния ден, обедата, вечерта и заспиването пред телевизора. Неизменяемостта на ситуацията, представена в баладата, е напълно съпоставима

⁴ По отношение на времевия кръговрат и повторителността в „Хаджи Димитър“ основополагащи остават наблюденията на Н. Георгиев в студията от 1974 г. „Ботевата балада „Хаджи Димитър“ (опит за разбор)“ (Георгиев 2002а).

с описаното от „Уикеда“ всекидневие. Към това, повече от век след обнародването на „Хаджи Димитър“ Балканът продължава да *си пее хайдушката песен*. С други думи, модерната творба не се отказва от ключовите внушения на Ботевия текст, но ги пресемантизира под знака на изначална баналност.

Песента съдържа и други Ботеви символни константи, липсващи в „Хаджи Димитър“. Така например топосът на кръчмата е претворен в заведението „Джаза“, където „тропа“ споменатата по-горе барманка. В Ботевата *механа* „механите са нам тесни“, което води до крясък сред пиянски екстаз „Хайде на Балкана!“; в „А ние с Боби...“ вече отеква „и към Хавай“, но и в двата случая декларации и действителност мъчително се разминават. Следва да се подчертае също, че ако „В механата“ патриотите крещят за завръщане в родината, оставайки извън нейните предели, в съвременния текст призивът е в обратна посока, но и в двата случая положителен символ на отечеството остава Балканът. Като антитеза на пиянството (и физическо, и патриотическо) обаче в модерната песен се налага кафепитието – балкански жест с широк набор от конотации, които все пак не съдържат идеята за опиянение.

В опита си за междутекстов анализ е важно да признаем и позитивисткото изкушение да проверим колко от споменатите реалии в „А ние с Боби...“ са плод на творческо преобразяване. В личен разговор с мен Ерол Ибрахимов, авторът на текста към песента, сподели, че прототипът на песенния Боби е реална личност със същото име, приятел от детството на музиканта в Божурище. Кафенето, където възниква първоначалната версия на песента, е било квартално място за срещи на музикантите и е било наричано от тях „При Чане“. Заради това първата строфа е звучала „сядаме в Чане“, преди да бъде заменена от „сядаме в Джаза“ при студийния запис на песента. Втората реалия се отнася до джаз кафене на ул. „Граф Игнатиев“ от края на 90-те години, известно в музикантските среди.

Отделно внимание заслужава фактът, че според Ибрахимов неговият текст не търси целенасочени паралели с „Хаджи Димитър“ отвъд третата строфа, в която се въвеждат преки цитати от баладата (от „Настава вечер и месец изгрява...“ до „Балканът си пее хайдушката песен...“). Въпреки това текстописецът не отхвърля възможността спонтанната идея да е основана върху архетипа, още повече, че Ботев е бил сред най-високо ценените поети от него в гимназията. Във всеки случай обаче сходствата с денонощния цикъл, опозицията *горе – долу* и второстепенните образи според него са несъзнателни. Това не изменя факта, че „А ние с Боби...“ разгръща широка интертекстуална мрежа.

Какво още цитира песента „А ние с Боби двамата пием кафе“

Междутекстовата игра в творбата на „Уикеда“ съвсем не спира с баладата „Хаджи Димитър“. Използвайки националния шедьовър като

основен структурен и смислопораждащ механизъм, песента въвлича в насмешливото си отрицание на съвременната цивилизация редица други популярни концепти, сред които се открояват следните:

– заглавието на Стайнбековия роман „На изток от рая“ (1952), което тук е пресемантизирано, за да въведе мотива *запад – изток* с внушения за невзрачния живот в постсоциалистическите страни;

– пресемантизираното заглавие „Богатите също плачат“ на мексиканския телевизионен сериал (1979), излъчван в България през 90-те години на ХХ в., чрез което се въвежда мотивът за плебейските ценности и жизнена философия;

– дарвинистките и марксистките теории („нека работят здраво маймуните / не се става така лесно човек“) като ирония към доскорошната идеологическа парадигма;

– финалът на песента „Нашият град“⁵ на група „Тангра“ като диагноза на монотонните дни на малкия човек през епохата на социализма и последвалото го десетилетие.

Наред с целенасочените цитатни трансформации, песента изобилства от клишета и езикови конструкции, актуални и след първото десетилетие на ХХI в., които превръщат „А ние с Боби...“ в жив извор на български разговорни фрази (напр. „ставам с първи петли“, „с трепет в сърцата“, „слънце ще [ни] огрее един ден...“, „паля гумите“, „жуля кафенце“, „работя над себе си“, „почти без пари“, „Колко му трябва на човека?“, „животът е миг във вечността“ или метафоричното значение на израза „в джаза“). Привлекателността на подобни изрази се подсилва от възможността чрез тях преподавателят мимоходом да изясни пред чуждестранна аудитория второстепенни реалии на българския живот от 80-те и 90-те години на изтеклото столетие.

Описаните примери свидетелстват за неподозирано широк регистър от културни алюзии и метафорични послания, които превръщат песента на Ерол Ибрахимов в значим художествен текст. Това на свой ред отваря въпроса за отношенията между поетическа (писмена) творба и песенност в съвременния литературен контекст.

Между четената и изпятата поезия

В интервю от 2011 г. Ерол Ибрахимов изразява скептицизъм спрямо възприемането на съвременните текстове като изпята поезия и споделя: „Понякога са ме питали защо не ги издам [текстовете към песните] в книга. Абсурд! Когато ги чета като стихове, ми изглеждат доста тъпи.“ (Димова 2011). В същото време междутекстов мост от „Хаджи Димитър“ към „А ние с Боби“ показва, че разполагаме с достатъчно основания популярният песенен текст да бъде вписан в историческия

⁵ Тангра. „Нашият град“. Текст: Александър Петров. Албум „Нашият град“. „Балкантон“, 1982.

контекст на националната литература или с други думи – да бъде четен именно и като поезия (т.е. отделно от музикалния съпровод).

Показателно е и друго – фактът, че Ботевата балада дълго и значещо е била окачествявана именно като *песен* – от Пенчо Славейков до Никола Георгиев⁶, макар към този жанров определител последният да предпочита за заглавие „Жив е той, жив е“ вместо „Хаджи Димитър“. Независимо от значенията, влагани в понятието *песен*, по всичко изглежда, че именно песенността в двата текста подпомага тяхното бързо приемане от българската публика. Тази песенност, разбираана в най-широк смисъл, препраща или към фолклорната традиция, или към популярната култура, но неизменно в противовес на „високо художествената“, сиреч книжната и основана на чужди класически образци поезия. Същевременно тя гарантира, че и на прелома между двадесетото и двадесет и първото столетие текстовете се възприемат като непосредствено говорещи на националната аудитория, а едва след това – на арбитрите на добрия вкус.

Какво утвърждава „А ние с Боби двамата пием кафе“?

Извън съпоставката с „Хаджи Димитър“ и оттам – полагаането на „А ние с Боби...“ в националния историколитературен контекст, песента на „Уикедата“ извежда ясни собствени послания, които контрастират с героинката на Ботевата балада по същия начин, по който спомените за „юнашкото време“ в края на XIX в. се отличават от посткомунистическия патос на българския XX в. Сред тях ми се струва продуктивно да открия две идеи: едната в културноисторически аспект, а другата – в плана на употребата на „А ние с Боби...“ за целите на балканистичното обучение.

Битовата посредственост. За забелязване е, че обособена част от най-популярните образци на така наречената естрадна музика всъщност апологизират посредствената действителност, в която са принудени да живеят българите в епохата на късния социализъм. Независимо дали това е ставало с ирония или патос, по такъв начин категорията на малкия човек се пренася от литературата в полето на забавната музика, убедително очертала чрез радиото и телевизията хоризонта на българските мечти. За пример могат да се посочат споменатата „Нашият град“ (1982, текст: Александър Петров) и „Бъди, какъвто си“ (1986, текст: Ал. Петров) на „Тангра“, „От понеделник – няма шега“ на братя Аргирови (1984, текст: Ал. Петров), „Всичко ми е наред“ на Васил Найденов (1987, текст: П. Софрониев), „Елате ни на гости“ на

⁶ Подробен коментар на Славейковото отношение към текста и на песенността в „Хаджи Димитър“ вж. Георгиев 2002б. Изследователят категорично уточнява, че употребеният от Славейков термин „не е жанрово определение, а общо, многозначно, носещо ред внушения, назоваване“. Самият Георгиев завършва прословутата си статия за Ботевия текст с израза „песента „Жив е той, жив е“ (Георгиев 2002а).

дует „Ритон“ (1987, текст: В. Мартинов) и под. През 1999 г. песента на „Уикеда“ съживява същия контекст цяло десетилетие след падането на политическия режим. В новите културни условия обаче моделът служи за подсилване на автоиронията и дегероизацията на индивида, а в оръжие на *новия малък човек* срещу битовата посредственост се превръща един привидно нов, а всъщност отколешен балкански символ.

Кафепитието като ключ към балканския манталитет. Вместо оръжия и въстанически знаци, фолклорни или култови реалии, които биха отпратили към една частна национална традиция, за лайтмотив текстът на „Уикеда“ извежда пиенето на кафе – жест с повсеместна популярност и идентични функции на Балканите. В него се сбират не само вкусови и битови привички, но и цялата философия на отрицанието, очертаваща облика на балканския малък човек при поредната смяна на цивилизационните полюси (старият Изток е станал „на изток от рая“, а Балканът е само природна картина, докато финалното движение към този рай би трябвало да доведе „към Хавай“). Този облик съдържа ментални константи, позволяващи в по-общ план да се подходи към тайната на това, което на прелома между ХХ и ХХІ в. все още се определя като „балкански манталитет“, водещ до „балкански котел“, „балкански синдром“, „балканска работа“ (изобщо – до нещо „балканизирано“)⁷ и в крайна сметка не позволява човекът от региона да бъде разглеждан като същински представител на цивилизования свят (или по думите на Алеко Константинов – като „цял европеец“). Привлекателността на кафепитието като балкански жест се крие между другото и в това, че:

– чрез него Балканите получават сетивно основание да бъдат мислени не само като политически или исторически обусловено понятие, а като *par excellence* зона на *вековни и сходни нрави*;

– пиенето на кафе (впрочем, по всяко време на денонощието) онагледява устойчивата нагласа за неизменен *кръговрат* на времето в противовес на неговата линейност и необратимост. Оттам балканското кафене (въпреки несвойственото си наименование „Джаза“) става точката, около която светът ще се върти и ще трупа „парички“, но същите Балкани ще си останат невъвлечени и непокътнати от този процес (най-много тези „парички“ да придобият балканска стойност – *журеленето на кафенце*);

– кафепитието легитимира позиция на съзнателна *изолация*, отдръпване от външния свят, която позволява човек да бъде наблюдател и коментатор на световните събития, без да участва в тях;

– кафето – чрез коментиранията *изолация* на малкия човек от голе-

⁷ Насочвам към изследването на Мария Тодорова „Балкани. Балканизъм“ (ориг. изд. *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 1997) и особено към главите „Балканите. Nomen“ и „Балканите като самоназвание“ (Тодорова 2004: 45–98). За балканските функции и конотации на кафето вж. Йезерник 2011: 115–132; Йезерник 2013: 164–189.

мия свят – съхранява и възможността за изпитване на цялостно житейско удоволствие въпреки самоналожената маргинална позиция – труднопреводимото на небалкански езици понятие *кеф*;

– чрез алюзията „и богатите понякога плачат“, отвеждаща към латиноамериканския внос на безконечни телевизионни сериали, подсилена от съобщението „и други хора също пият кафе“, „А ние с Боби...“ загатва, че феноменът на балканското кафепитие (респективно: на балканския манталитет) не е географски фиксиран, а точно обратното – годен да изрази светогледни особености и на други периферни цивилизационни формации.

Що се отнася до тесните рамки на националната културна традиция, кафепитието е изведено като универсален символ на всекидневието още в „Под игото“, а в естрадната музика това прави „Песен за кафето“ на Тодор Колев (1972, текст: Димитър Стойчев). Така ако фолклорът откроява *руйното вино* като достойна народна напитка, а по-късно дяволът у Смирненски кани на *абсент*, то според „А ние с Боби...“ мъдрите (по балкански) люде пият кафе, а в атрибут на интелектуално и емоционално немощното простолудие се превръща *бирата*.

Предложените в тази статия наблюдения, струва ми се, дават достатъчно основания за използването на популярната песен от 1999 г. „А ние с Боби двамата прием кафе“ като текст, въвеждащ студенти от Централна и Западна Европа в сложната балканистична проблематика. Именно непринадлежността на текста към високи литературни, исторически и политически контексти в съчетание с очевидна автоирония и стабилни културни символи му придават жизненост, от каквато популяризирането на българската идея, включително в академична среда, не престава да изпитва нужда.

Литература⁸

Вълчев 2013: Вълчев, Б. Проблеми на българистиката в Германия. В: Карагъзов, П., Стоянова, Ю. (Съст.). *Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, ISBN 978-954-07-3641-9, с. 92–99.

Георгиев 2002а: Георгиев, Н. Ботевата балада „Хаджи Димитър“ (опит за разбор). В: Георгиев, Н. *Сто и двадесет литературни години*. II (електронно) изд. Варна, ЕИ „LiterNet“, 2001–2002, ISBN 954-304-061-3, <http://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/balada2.htm>.

Георгиев 2002б: Георгиев, Н. Жанр, херменевтика и един прочит на „Хаджи Димитър“. В: Георгиев, Н. *Сто и двадесет литературни години*. II (електронно) изд. Варна, ЕИ „LiterNet“, 2001–2002, ISBN 954-304-061-3, <http://litenet.bg/publish/ngeorgiev/120/zhanr2.htm>.

⁸ Достъп до всички интернет източници: 08.04.2017 г.

- Детрез 2013: Детрез, Р. Българистиката и нейните научни контексти: славистиката и балканистиката. В: Карагъзов, П., Стоянова, Ю. (Съст.). *Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, ISBN 978-954-07-3641-9, с. 128–131.
- Димова 2011: Димова, М. За творческата импотентност няма оправдание [интервю с Ерол Ибрахимов]. // *Сега*, 22.01.2011, <http://www.segabg.com/article.php?id=520988>.
- Иванова 2013: Иванова, Ц. Университетската българистика в чужбина. В: Карагъзов, П., Стоянова, Ю. (Съст.). *Минало, настояще и перспективи на чуждестранната българистика*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2013, ISBN 978-954-07-3641-9, с. 54–66.
- Йезерник 2011: Jezernik, V. *Kawa*. Wołowiec, „Czarne“, 2011, 248 str., ISBN 978-83-7536-246-6.
- Йезерник 2013: Йезерник, Б. *Дивата Европа. Балканите през погледа на западните пътешественици*. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, 312 с., ISBN 978-954-322-586-6.
- Тодорова 2004: Тодорова, М. *Балкани. Балканизъм*. II изд. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 2004, 404 с., ISBN 954-07-1770-1 (I изд. София, Фондация „Българска наука и култура“, 1999, ISBN 954-90-1349-9)